

4. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 752/9870/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684486>

5. Коссак В.М. Визнання правочину недійсним як спосіб захисту. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 травня 2008 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 163–164

6. Постанова Верховного Суду України від 24 вересня 2014 року у справі № 6-122 цс14. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciji/vsu/6-122cs14>

7. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Реституція, ввідикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. Вісник Верховного Суду України. 2014. № 10. С. 22–31.

8. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. 5-е изд., перераб. Москва : Статут, 2010. 893 с

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. 6-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т. II. 1048 с

10. Постанова Верховного Суду України від 2 березня 2016 року у справі № 6-3090цс15. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/415BD112C69C3868C2257F72004F537E](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/415BD112C69C3868C2257F72004F537E).

11. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі № 755/7989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90168901>.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.9>

ЯСИНОК М.М., КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю.О.

КОЛІЗІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

CONFLICTING PROVISIONS OF THE INSTITUTE OF PREPARATORY PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS

У статті досліджуються питання законодавчих колізій, що наявні в нормах Цивільного процесуального кодексу України, якими регламентовано здійснення судами загальної юрисдикції підготовчого провадження.

Проблема прогалин та колізій в національному законодавстві періодично піднімається як серед юристів-практиків, так і в колах наукової спільноти. В першу чергу вона зумовлена швидким розширенням нормативно-правової бази, яка має тенденцію до постійної зміни та збільшення у зв'язку із якісним розвитком суспільних відносин. В цій частині процесуальне законодавство нашої держави не відрізняється явною консервативністю, про що свідчить неодноразове викладення змісту Цивільного процесуального кодексу України в нових редакціях.

Авторами проаналізовано правову регламентацію інституту відводу судді та інших учасників процесу у розрізі встановлених законом процесуальних строків та з урахуванням практичної можливості вирішення даного питання в рамках підготовчого провадження. Дослідження дало змогу дійти висновку про існування правової колізії, яка з огляду на фактичні обставини справи, за наявності реальних підстав

© ЯСИНОК М.М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя (Сумський національний аграрний університет)

© КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя (Сумський національний аграрний університет)

до відводу, змусить суд або ж нехтувати приписами процесуального законодавства задля забезпечення справедливого розгляду справи, або ж навпаки, відмовити у задоволенні обґрунтованого відводу з формальних підстав.

Детальне дослідження процесуального законодавства, яке регулює право та механізм подання сторонами спору заяв по суті справи, дало змогу виявити існуючі неузгодженості між ним та положенням п. 3 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, зміст якого створює колізію процесуальних норм, вводячи законодавчо нерегламентовану категорію «уточнення позовних вимог».

Проведене дослідження дозволило автором сформулювати конструктивні пропозиції по удосконаленню процесуального законодавства, які за умови їх втілення у життя, зможуть якісно усунути виявлені колізії правових положень, що регламентують інститут підготовчого провадження, узгодивши їх зі змістом існуючих норм ЦПК України.

Ключові слова: *відвід, відзив, відповідь на відзив, заперечення, підготовче судове засідання, заяви по суті справи.*

The article examines the issues of legislative conflicts that exist in the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, which regulate the implementation of the courts of general jurisdiction preparatory proceedings.

The issue of gaps and conflicts in national legislation is periodically raised both among legal practitioners and in the scientific community. First of all, it is due to the rapid expansion of the regulatory framework, which tends to constantly change and increase in connection with the qualitative development of social relations. In this part, the procedural legislation of our state is not explicitly conservative, as evidenced by the repeated presentation of the content of the Civil Procedure Code of Ukraine in new editions.

The author analyzes the legal regulation of the institution of removal of judges and other participants in the process in terms of statutory time limits and taking into account the practical possibility of resolving this issue in the preparatory proceedings. The study allowed us to conclude that there is a legal conflict, which, given the factual circumstances of the case, if there are real grounds for disqualification, will force the court to ignore the provisions of procedural law to ensure a fair trial, or, conversely, refuse to satisfy a reasonable disqualification grounds.

A detailed study of procedural legislation, which regulates the law and the mechanism of submission of statements by the parties to the dispute on the merits, allowed to identify existing inconsistencies between it and the provisions of paragraph 3 of Part 2 of Art. 197 GIC of Ukraine, the content of which creates a conflict of procedural rules, introducing a legally unregulated category of "clarification of claims". The study allowed the author to formulate constructive proposals to improve procedural legislation, which, if implemented, will be able to qualitatively eliminate conflicts of legal provisions governing the institution of preparatory proceedings, aligning them with the content of existing CPC of Ukraine.

Key words: *recusal, revocation, response to revocation, objection, preparatory court hearing, statements on the merits.*

Постановка проблеми. Реформування національного цивільного процесуального права неодмінним своїм атрибутом має появу як нових правових понять і термінів, так і нових інститутів у даній галузі. Така тенденція прослідковується протягом всього періоду існування вітчизняної правової науки та підтверджується змістом Цивільного процесуального кодексу України, який з моменту проголошення незалежності нашої держави, зазнав вже декількох редакцій. Однак, попри постійне вдосконалення існуючих процесуальних інститутів, в цивільному процесуальному законодавстві залишаються положення, поняття і категорії, які не знайшли свого однозначного тлумачення як в судовій практиці, так і в юридичній науці. Не є виключенням і інститут підготовчого провадження, який було введено у цивільний процес Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017 року.

03 березня 2022 року Законом України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності

судових справ» були внесені перші зміни (з початку збройної агресії Російської Федерації) щодо функціонування судів в умовах воєнного стану [1], на підставі яких в подальшому розпорядженнями Голови Верховного Суду змінювалась територіальна підсудність судових справ для багатьох загальних судів, враховуючи їх неможливість здійснювати правосуддя під час воєнного стану. В той же час, положення процесуального законодавства щодо порядку здійснення цивільного судочинства не зазнали жодних змін в частині як стадії підготовчого провадження, так і судового розгляду. Дані обставини зумовлюють нагальну необхідність ґрунтовного дослідження існуючого понятійно-категорійного апарату даного процесуального інституту та виявлення його колізійних положень з подальшою розробкою конкретних рекомендацій щодо їх законодавчого виправлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці законодавчих прогалин та колізійних норм в цивільному процесуальному праві України присвячена велика частина праць вітчизняних процесуалістів. Вагомі напрацювання з даної тематики доступні правовій спільноті завдяки працям Ахмач Г. [2], Луспеніка Д. [3], Ясинка Д. [4], Жукевича І. [5], Портнова А. В. та Москалюк О. В. [6], Погребняк С. П. [7], Богашевої Н. та Ключковського Ю. [8], Пилипенко Ю. О. [9]. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, в юридичній науці все ж фіксується відсутність єдиного концептуально виваженого погляду на проблему подолання колізійних положень Цивільного процесуального кодексу України як в цілому, так і щодо норм, які регламентують окремі процесуальні інститути, зокрема порядок здійснення підготовчого провадження.

Метою статті є дослідження норм Цивільного процесуального кодексу України, які регламентують інститут підготовчого провадження, на предмет їх неузгодженості з іншими його положеннями (наявність правових колізій), що дасть змогу сформулювати конструктивні пропозиції по удосконаленню процесуального законодавства.

Основні результати дослідження. Применшення ролі підготовчого провадження в системі цивільного судочинства було б хибним шляхом, оскільки дана стадія у цивільному процесі покликана сформувати у справі саме ту процесуальну вертикаль доказового матеріалу, завдяки якій можливе швидке, якісне та кваліфіковане вирішення спору, шляхом ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Важливість підготовчого провадження вбачається із переліку його завдань, визначеного ст. 189 ЦПК України. В той же час, їх ефективна реалізація можлива лише при узгодженості всіх процесуальних положень, яким регламентовано функціонування даного правового інституту. Так, згідно п. 4 ст. 189 ЦПК України, одним із завдань підготовчого провадження є вирішення відводів, у випадку заявлення їх учасниками процесу. Інститут відводу є тією правовою гарантією, що покликана забезпечити справедливий і неупереджений розгляд справи, шляхом усунення від процесу правосуддя особи, щодо якої існують сумніви у її безсторонності та незацікавленості відносно кінцевого результату, викладеного в судовому рішенні. Як зазначено у Висновку №1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів», незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів... Судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприяти як таке, що впливає на здатність судді приймати незалежні рішення [10]. Вирішення питання щодо відводу судді або секретаря судового засідання доцільно віднесено законодавцем в перелік процедур підготовчого провадження, оскільки після початку розгляду справи по суті всі учасники мають зосереджувати свою увагу на встановленні фактичних обставин та перевірці їх доказами і відволікання уваги на процедурні питання може істотно перешкоджати даному процесу, затягуючи його або ж вносячи дисонанс у роботу судді.

Згідно ч. 3 ст. 39 ЦПК України, відвід повинен бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. З вищевказаної норми вбачається, що заявлення відводу має нормативне обмеження в часі, тобто до того, як підготовче судове засідання має розпочатись. Разом з тим, ч. 2 ст. 39 ЦПК України надає право учаснику процесу заявити відвід з підстав, зазначених у статтях 36, 37 і 38 цього Кодексу не лише судді, але і секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту та перекладачу. Оскільки відправною точкою до відліку строку на заявлення відводу в законі вказано отримання стороною справи ухвали про відкриття провадження у справі, логічно припустити, що для оцінки наявності підстав для заявлення відводу, особа повинна проаналізувати зміст даного судового акту та ознайомитись не лише з

прізвищем та ім'ям судді, який головує в судовому засіданні, але також і з прізвищами секретаря судового засідання та інших учасників судового процесу. Однак, на практиці ухвала суду про відкриття провадження у справі містить лише дані про суддю, який її постановив, а анкетні дані секретаря судового засідання сторони дізнаються лише в підготовчому судовому засіданні та після його початку. Щодо експерта, спеціаліста та перекладача, то дані особи взагалі залучаються судом за результатами підготовчого провадження, а їх прізвища та імена сторонам стають відомі ще пізніше, як правило, вже під час судового розгляду.

Таким чином, колізія вищевказаних процесуальних норм створює ситуацію при якій суд, за наявності реальних підстав до відводу інших учасників процесу, повинен або ж нехтувати приписами процесуального законодавства задля забезпечення справедливого розгляду справи, або ж навпаки, суворо слідуючи букві закону, відмовити у задоволенні обгрунтованого відводу з формальних підстав.

На нашу думку, подолання вищевказаної колізії можливе шляхом внесення змін до ч. 3 ст. 39 ЦПК України, виклавши її норму в наступні редакції: «Відвід повинен бути вмотивованим і заявленим до закінчення підготовчого судового засідання, але не пізніше першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження». Таке формулювання вищевказаного законодавчого положення буде узгоджуватися як із завданнями підготовчого провадження і не суперечитиме іншим положенням процесуального законодавства.

Як справедливо зазначає Ізарова І., серед надзвичайно важливих й актуальних новел вар-то назвати запровадження загального та спрощеного порядків розгляду спорів, що свідчить про невинний рух України на шляху запровадження справді європейських стандартів правосуддя [11, с. 36]. Вищевказані форми позовного провадження можливі в першу чергу за рахунок нового процесуального інституту заяв по суті справи, підстави, час та черговість подання яких визначаються ЦПК України або судом у передбачених цим Кодексом випадках. Ясинок М. М. надає своє визначення таким заявам, пропонуючи називати їх «процесуальними або змагальними паперами», що на його думку більш чітко та зрозуміло відображає їх правову природу [12, с. 129–130].

Відповідно до частин 1 та 2 статті 174 ЦПК України, при розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи, визначених цим Кодексом. Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Частиною 5 вищевказаної статті декларується, що подання заяв по суті справи є правом учасників справи, а виключенням із даного правила є лише участь у справі державного органу або органу місцевого самоврядування, яких суд може на власний розсуд зобов'язати подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви). Також лише з дозволу суду учасник справи може подати додаткові пояснення щодо окремого питання, яке виникло при розгляді справи.

Як бачимо, ЦПК України досить детально регламентує як види письмових заяв, що можуть бути подані суду, так і умови, за яких сторони можуть скористатись своїми процесуальними правами в цій частині. При відкритті загального позовного провадження у справі (що згідно ч. 2 ст. 189 ЦПК України одночасно є і моментом початку підготовчого провадження), суд зобов'язаний визначити відповідачу строк для подання відповідачем відзиву на позов, що прямо вказано у п. 8 ч. 2 ст. 187 ЦПК України.

В свою чергу, процесуальне законодавство надає право позивачу (у випадку отримання ним відзиву) подати свою відповідь на відзив, аргументи якої відповідач має право спростувати у письмовому запереченні. Крім того, треті особи наділені правом подати свої письмові пояснення щодо всіх вищевказаних видів заяв по суті справи. При цьому, як вбачається з норми ст. 199 ЦПК України, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення у строк, який встановлений судом, на чому також повторно наголошено у ч. 4 ст. 179 та ч. 4 ст. 180 ЦПК України.

Однак, процесуальний закон не визначає обов'язок суду встановлювати строки на подання відповіді на відзив та заперечення в ухвалі про відкриття провадження по справі, якщо справа підлягає розгляду в загальному позовному провадженні, зобов'язуючи суд до цього лише в тому випадку, якщо справа буде розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження (п. 9 ч. 2 ст. 187 ЦПК України). Фактично, незважаючи на закріплене статтями 179–180 ЦПК України право сторони спору подати суду вищевказані заяви по суті справи та закріплені в ч. 3 ст. 2 ЦПК України принципи диспозитивності і змагальності сторін, можливість його реалізації залежить в першу чергу від волевиявлення суду, який, керуючись власним розумінням доцільності, згідно п. 12 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, може встановити строки для подання відповіді на відзив та

заперечення під час проведення підготовчого засідання. В той же час, у малозначних справах строки на подання відповіді на відзив і заперечення відразу ж встановлюються судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, що в свою чергу сприяє своєчасному розгляду і вирішення цивільних справ.

На практиці вищевказана колізія найчастіше усувається судом шляхом встановлення процесуальних строків для подання відповіді на відзив та заперечення уже в ухвалі про відкриття загального позовного провадження [13]. В свою чергу, це має наслідком те, що в більшості випадків на момент проведення підготовчого судового засідання, в матеріалах справи вже маютья всі можливі заяви по суті справи і суд може оперативнo і остаточно визначитись із предметом спору та характером спірних правовідносин, позовними вимогами та складом учасників судового процесу, з'ясувати заперечення проти позовних вимог, а також визначити обставини справи, які підлягають встановленню.

На нашу думку, визначення судом в ухвалі про відкриття провадження у справі та призначення справи до розгляду в загальному позовному провадженні одночасно строків для подання позивачем та відповідачем всіх процесуальних заяв по суті справи, що передбачені статтями 178–180 ЦПК України, є найбільш логічним та доцільним, оскільки сприятиме суду в економії процесуального часу та дасть змогу в підготовчому судовому засіданні зосередитись на виконанні інших важливих завдань. В цій частині доречно навести позицію вченого та судді Гулик А. Г., який в одній із своїх наукових праць зауважив, що подання заяв по суті справи є лише правом учасників справи, а оптимальна комбінація прав і обов'язків осіб, що беруть участь у справі є кроком на шляху до створення ефективного правосуддя в цивільних справах» [14, с. 47].

Наступна процесуальна колізія, окреслення якої доцільно зробити у рамках даного дослідження також частково стосується заяв по суті справи.

Зокрема, пунктом 3 ч. 2 ст. 197 ЦПК України у підготовчому засіданні суд у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви. Вищевказана норма, як вбачається з її змісту, передбачає наявність у позивача можливості уточнити подані ним раніше позовні вимоги, про що повідомити суд, а відповідач, в свою чергу, може висловити свої заперечення проти уточнених опонентом вимог. При цьому, знову ж таки, обидві дії можливі лише якщо суд визнає наявність такої необхідності. В той же час, серед переліку заяв по суті справи, визначеному ст. 174 ЦПК України, відсутній такий вид як заява про уточнення позовних вимог, аналогічно як не передбачено у ньому і заперечення відповідача проти уточнених позовних вимог. В цьому зв'язку слід звернутись до процесуальних положень, які регламентують вичерпні повноваження позивача щодо заявленого ним предмету позову. Зокрема, статтею 49 ЦПК України даному учаснику справи надано право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу (п. 1 ч. 2), збільшити або зменшити розмір позовних вимог (п. 2 ч. 2), а також змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання (ч. 3 ст. 49). Таким чином, ЦПК України не передбачає права позивача доповнювати чи уточнювати свої позовні вимоги шляхом подання відповідної заяви, а тому зміст п. 3 ч. 2 ст. 197 ЦПК України створює колізію процесуальних норм, оскільки суперечить положенням як ст. 49, так і ст. 174 ЦПК України. Більше того, дана норма взагалі не відповідає концепції нової редакції ЦПК України, яка на думку судді Дніпровського районний суд м. Києва, полягає в першу чергу, у підготовці позивачем саме кінцевої редакції позовної заяви, яка подається до суду, і в такому випадку суд визначає порядок її розгляду (спрощене без виклику, з викликом, загальне провадження) та враховує при вирішенні питання про такий розгляд ряд чинників (ч. 3 ст. 274 ЦПК України) [15].

Висновки. Підготовче провадження, як важлива і необхідна стадія цивільного процесу, покликана в першу чергу оптимізувати розгляд складних справ, вирішення яких відбувається у порядку загального позовного провадження. З огляду на це, процесуальні норми, які регулюють даний інститут цивільного судочинства, повинні максимально узгоджуватися із іншими положеннями ЦПК України та не суперечити їм. В протилежному випадку, може виникнути ситуація, при якій учасники процесу не мають змоги у повному обсязі скористатися своїми процесуальними правами, а суд – максимально ефективно реалізувати потенціал даної стадії цивільного судочинства з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При цьому, наведені дослідження дозволяють зробити висновок про те, що виявлені колізіїні положення не мають критичного характеру та можуть усунутись шляхом більш відповідального підходу законодавця до точного і чіткого формулювання змісту процесуальних норм.

Список використаних джерел:

1. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 року № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#n2> (дата звернення: 21.03.2022).
2. Ахмач Г. Про вдосконалення положень окремих норм Цивільного процесуального кодексу України. *Віче*. 2013. № 10. С. 5–7.
3. Луспенник Д. Верховний Суд: повноваження Великої Палати та Касаційного цивільного суду щодо забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2018. № 10. С. 86–101.
4. Ясинок Д. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової правотворчості та її меж. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 98–102.
5. Жукевич І. В. Законодавчі колізії при виконанні судових рішень та ухвал у цивільних справах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 6. 2012. С. 102–107.
6. Портнов А. В., Москалюк О. В. Види колізій у законодавстві України. *Юрист України*. 2012. № 12(18–19). С. 5–12
7. Погребняк С. П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Харків, 2001. 201 с.
8. Богашева Н., Ключковський Ю. Законодавчі колізії як фактор зниження якості та ефективності законодавства. *Юридична Україна*. 2015. № 10–12. С. 5–11.
9. Пилипенко Ю. О. Колізійні питання нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: матеріали Всеукраїн. наук.-практич. конф. ім. Ю.С.Червоного (Одеса, 16 лист. 2018 р.). Одеса: Фенікс. 2018. С. 103–107.
10. Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів: Висновок №1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету Ради Європи від січня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text (дата звернення: 05.05.2022).
11. Ізарова І. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. № 8. С. 33–44.
12. Теорія доказового права: науково-практичний посібник (монографія); за заг. ред. д.ю.н., проф., акад. Академії наук Вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
13. Ухвала Катеринопільського районного суду Черкаської області про відкриття провадження у справі від 07.03.2019 р. у справі № 698/97/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80385747> (дата звернення: 24.05.2022).
14. Гулик А. Г. Завдання підготовчого провадження з огляду на оптимізацію цивільного судочинства. *Судова апеляція*. 2019. № 3(56). С. 44–49.
15. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 04.06.2020 р. у справі № 755/6927/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89763547> (дата звернення: 24.05.2022).